

אז"ר

נמאה שנים להולדתו / מאת פסח בן-עמרם

תכונתו העממית של אז"ר היא היא שהטביעה חותמה על כל עבודתו הספרותית למקצועותיה השונים והיא דות לכמותה ולא לכמותה ושיבה גם יחד, העלתה אותו לדרגה הנעלה של עובד סוציאלי המשרת את עמו ואת הרבותו בכל גופו ומאורו, כשאין הוא רואה לפניו, אלא את התכלית האחת והיחידה: להאיר לעם ולסייע לו לחיות את חייו הנוף כדי התקומות מת מדת כבהינה לאומית ואנושית, יהודית וסוציאלית גם יחד. הוא התקין ספרי לימוד לבני-הנעורים, אשר ההשקפה הפוגגית שהונחה ביסודם, חתרה להשיג כין בלב הלומדים את מלוא ערכו האנושי של היהודי, אשר עם כל נא מנתו לעצמו ולעמו, יהא לבו עד לעני ייני האנושות כולה ולסבל האדם עלי אדמות, מבלי הבול הדת והגזע. הוא נתן ידו לתרגום ספרי מחקר יסודיים, שתועותם לחשוף את אצרות היצירה הגנוזים בספרות ישראל מזורות עברו, הוא כתב בעצמו דברי-אגדה וסיפורים היסטוריים, בלטרסטיקה והשואבה ברוי בה ככולה מן החי ומחי המוני העם בדורו וכן דברי-פובליציסטיקה, בעיקר רשימות על שאלות שעה וענייני-חיים שנכתבו בהמיות לכב חם וער של שוחר טוב לעם ולאדם.

אכן, באישיותו של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' נתגלם הטיפוס של איש-הרוח העובד את עבודת העם לא מתוך התנסאות, אלא כמל שמעורה בעצמו בקרב חי העם. הטבע חננו בכוח מסויים של ראייה כלטרסטיטית, בוד ולעמול, והרי הוא מעמיד את יכולתו וכשרונותיו לשרות האומה. הוא קיים באמנה את אשר דרש גם מאחרים: "אם יצטרך העם לאינטלי-גטים ולעבודה אינטלגנטית, מתוך העובדים יקומו, ובהתן העובדים יחיו. הם לא יבקשו מותרות בשעה שאין לעובד מותרות. לא יאכלו שוקולדה בזמן שאין לעובד לחם לשובע".

אכן, "המון בית-ישראל השכול וה-אובד", כלשון חברו ורעו יוסף חיים ברנר "המון בית-ישראל" זה, אשר בשמו ולמענו כתב, תופס את המקום המרכזי ביצירתו הספרותית. מקאן המוטיב הסוציאליסטי, מרבית סיפוריו מעוררים את השאלה הסוצי-אלית וניתן בהם כיטוי בולט לניגודים המעמדיים שבחברה הקיימת, גם היהודית בקלל זה והן זו שנגלתה לעיניו ראשונה והיא שהיתה קרובה ללבנו ביותר. ניגודים אלה מופיעים בסיפוריו כמו גם בכמה מסיפורי ברנר לא כניגודים בין קאפיטאליסטים ופרולתי-טאריון — כמו גם המורני של מר שגים אלה — אלא כניגודים בין השכי בה העליגה שברחוב היהודי — שכבת הגבירים ובעלי-בתים — לבין השכבות הרחבות של המון-העם — הפועלים, בעלי-המלאכה, "כלי-הקודש" הנמוכים, העניים והאכזרניים וכל איש ישר ותם. אכן, הוא היה — כפי שכבר קבע

בשעתו פ. לחובר — מחלוצי הספור הסוציאלי בעברית. הוא, שראשיתו נעור-זה — מבחינה כרונולוגית — בסופה של תקופת ההשכלה, לא הלך בדרכי הסופרים שקימו לו: שאלות הדת וההשכלה, אשר היו "השאור שבטיסה" ביצירתם הספרותית של קודמיו, לא שימשו לו נושא כלי-עיקר. גבורי-סיפוריו, מדי התנגש עם המציאות, הרי הם נדהמים מחמת הרשע ואי-הצדק. נפשם מתמלאת המיד מרי ועלבון, כשהם רואים כיצד נוטה הגביר את קרקמאזניים של החיים לצד, כיצד הכל משתעבדים לו, לגביר, ול"קאפריזים" שלו, לרעת העובד ואיש-העמל, העני והמחוסר-כל, התלוי בכעל-הבית ובהסדיו. בסיפורו "על בון" רואה הניד"ה "חור" את ה"רבי" שלו כשהוא מחניף לגביר ומבייש את אביו המסכן. הילך התמים שנפשו נסערת למראה עול זה, שואל: "האמנם בשכיל שהוא עשיר ואבא עני? — אבל הלא זה אסור מן התורה?!". ואותו ילד הוא המספר שמה: "זאת היתה הפעם חרא-שונה שראיתי את היחס הבלתי צודק השורר בין בני האדם. זה היה המאורע הראשון שהרס את עולמי הטהור".

היחס הזה בין בני-האדם העסיק בהרבה את המספר אז"ר והוא המפי עים כמעט את כל סיפוריו: "באפס תקוה", "ככל הכסף", "חטאת הציבור", "סדר מאוחר" וכו', החל מספור הגדול הראשון שהציג בספרות העבי-רית את הבעיה הסוציאלית — "בת-העשיר". אז"ר הוא שקבע לרא-שונה במרכז יצירתו הבלטרסטיטית את הבעיה הסוציאלית — ולא ייפלא הדבר כלי-עיקר, שהרי הוא שעבד דרך-חיים רבת הרפתקות וגילגולים המזכירה את "האינפרסטיאות" של מקסים גורקי: בראשית דרכו, הריהו בטלן הס-מוך על שולחן חתנו, באחד משלבי המעבר — אופה, עומד ליד העיסה ומזיץ (ממש כמו גורקי, שגם הוא עבד זמן-מה פאוסה), בוקע עצים ושואב מיים. בתולדותיו שהדפסו ב"בכורים", הוא כתב: "כשאני זוכר את חי-הורי וביחוד חי-אמי העשירים מצדם המוסרי עושר גדול ונפלא והעניים מצדם החומד רי לאין חקר, תודעוץ נפשי גם היום והגני מרגיש איזו התרוממות נפשית יחד עם כאב עצום".

אז"ר הוא הוא "שרית הסופר", זה הצינוי התמים וטהר-הלב שהכחין בעלבו המעמדי גם בציונות שבכולה. בסיפורו "סדר מאוחר" הוא מציייר את הצינוי הזה, שהאידיאליות שלו אינה מפריעה לו לעסוק בעסקיו והוא מבקר את הפועל הכרי על העברי, מפני שלכרי יכול הוא לאמר: עשה, והוא עושה. ואיני צריך לבקש אמי חלות ולהצטדק לפניו, בדיוק אותו הטעם שבגללו הצינוים הטוכים שבי "התאהדות האכריים", דרך משל, היו מצדיקים בשעתם את היותם עובדים בפועלים זרים ולא מעסיקים עבודה עברית. ובספור "צרת-הבן" כתב הבן ומסביר מדוע הוא מתנגד לציונות: "יען-פי-גדלתי בבית ציוני, ראיתי ציונים עשירים שלא עלו לא"י ולא קנו שם גם ד' אמות, ראיתי ציונים גלגלים שממהרים במקודת הפריסטאו לחשוך את ידיהם מן הציונות — לא מוטב שאמות בריקניות, ולאדיאל-זול כזה לא אתן להיכנס אל לבי". לא כציונות חזאת, הבעלי-בתית, החרדה לעורה ומתכחשת לעיני האומה האמי-חיים, הנכונה לחול מעבודת-הגאולה במקרה שזו יקשורה בחשש סכנה מלשה, היא ציונותו של אז"ר; ציונותו שלו הביאתהו לכלל אותה הכרה שהיתה הכרתם של טובי ספרי-תנו החדשה, כי יש להתחיל במהפכה זו במציאות היהודית שתהא מהפכה פנימית-פחותית, כלכלית-סוציאלית ות-בוא לידי גילוי קודם כל במעבר לחיים של עבודה ויגיע כפיים. הכרה ציונית זו שהזינה את רעיון-העבודה אצלו, היא גם שהיתה ממוגת ביסודות עממיים-סוציאליים: "טוב לי כי אחיה חיים פשוטים, חיי עבודה מועילה. דרך אחרת אין לפני...". החלטה זו, שנשמעה בשעתה מפי "בת-העשיר" חוזרת ונשנית אצלו במוטיבים שונים. היא אבן-פינה בכל תחומי יצירתו מאז ועד לשנות-חייו האחרונות. כין שאר כתביו מוצאים אנו, למשל, את רשימתו, רשימה של סופר ישיש ומכובד, שהר-פיעה בעלון של תלמידים. ברשימת זו שינן הסופר הזקן באוזני נכדיו את אמת-חייו: "אשרי מי שמקוים עצמו לעבודה פיסית כשרה וביחוד בחק-לאות. כי העבודה הפיסית מצילה את האדם מטמטום ואת שכלו מקלפולים עקומים". וכן באחת מרשימותיו שנתפר-סמה ב"קונטרס" — שבועונה של ההת-אחדות הציונית "סוציאלית של פועלי ארץ-ישראל" "אחדות-העבודה" — הריהו חוזר וקורא את צערי ישראל לחיי עבודה ויצירה בארץ למרות מה שלכו היה נוקסו אותה שעה בהרגישו מה גדולה האחריות שנוטל הוא על עצמו בקוראן את הצעירים לחיים של עמל, יסודים ומחסור, בעוד שהוא עצמו חי בתנאים נוחים, אלא שהוא מתחזק ומוצא בתוכו את הכוח הדרוש, כיוון שזו צו-האומה, צו-החיים.

כלום ייפלא שאלכסנדר זיסקינד רבינוביץ', אשר ככה הבין למשמעותה ותעודתה של הציונות, היה מן הסופרים העברים הראשונים שעלו לארץ ומדוע-כה התמוג כאן עדי-מהרה, עם תנועת-העבודה. הוא היה חבר מרכזי בחבורת הסופרים הקטנה שנטנו עליה: י. ח. ברנר — וייכדלו לחיים ארוכים — ש. י. עגנון, יצחק וילקנסקי (היום אלצור), דבורה בארון, דוד שמענוביץ', ר' בנימין. אז"ר ידע לאחזם מקסם חינו, כמפשות-הליכותיו, בזיו נפשו. בצדק מצייין יעקב פייכמן שפשוט זה, אך היא כתב שיפולה לקשור אליו. וזכר אני בתמונה ואתה שנדפסה הדעת, השלמות הפנימית והחדרה לקוח של ישר בחיים, הן המה — לדעת פייכמן — שקיבנו כלי-כף אח לב ברנר אליו. וזכר אני בתמונה אתה שנתפסה בשעתה במוסף ל"חבר", שהוקדש ליובלו של אז"ר, בה ראינו את ברנר, שמענוביץ' ועגנון, כשהם עוברים את אז"ר, כמתורסקים עליו וכנשענים עליו מתוך אומץ-חיבה ותום של הע-רכה.

מן הראוי שיוזכר בזה עוד סיפור אחד חשוב שנכתב על ידו בארץ, כימי מלחמת-העולם הראשונה, הלא הוא הגדול שבסיפוריו הארץ-ישרא-ליים — "חרבנות החלוקה" — סיפור חשוב מחיי הישוב הישן בארץ, בו הוא שמך אור על תריקנות, הכעור, השקר והצביעות שבעולם זה המתעטף באצטלה של דמיות, ככיפול, אכן, הסיפור החריף הזה, עורר עליו את חמת-זעמם של רבני "צפת" עדי-הפי-ריו עליו חרם.

אכן, — האמת בעינה עומדת: אז"ר לא היה מאנשי-הקומה בספרות תנו, כי אם מאנשי-החובה המשרתים את עמם באמצעות עטם, אומנם מתוך צניעות ויכולת מוגבלת מבחינת עצם כשרון היצירה הספרותית, אבל אם נחליט יחד עם המשורר יעקב פייכמן שהגדול בכשרונות הוא ככל זאת לב האדם הגדול, הכשרון להיות טוב והחסד הכי גדול, אשר יוכל איש לעשות אתנו, הוא להורחנו את אור-החיים, להורות אותנו שאת את סבלם לבלתי שחוח תחתנו, אזי נבין אזלי גם כל יקר-ערכו כשהוא לעצמו ואם גם אך לשעתו, ואולם אי-אפשר שלא (המשך בעמוד 8)

אז"ר

(סוף מעמוד 7)

להעריכו גם כחוליה בשרשרת נאמני הרוח וטהורי הלבב המבקשים כל ימיהם לשרת את האנושות כמיטב יכולתם.

בעצם היה אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, מאותם אנשים שכל פעלם ויצירתם לא היו, אלא בכחיות ניצוצות ניצוצות שנתנו מלכותיהם הגדולים, המלאים אהבה כים אל האנושיות, והורי בבואת האדם שבהם הם הם המלמדים אותנו לראות את העולם והחיים כעינים אחרות והגוטעים בנו עוז ואומץ, אהבה אל החיים ואמונה בהם, אמונה בעצמנו ובאדם ושאפנה אלי אידאל של חיים שלמים, חיים של יושר ונדק סוציאלי. מכאן אולי גם אותה הזכות המוסרית הפנימית שהיתה לזקן רבינוביץ: לכתוב את רשימת הרהורי כנגד המאבדים עצמם לדעת, שרבו כתקופה מסוימת של עברי דתנו בארץ. ואמנם רק הוא היחיד שהיה רשאי לדבר ולכתוב ככה, בלשון כזו, כנגד העוזבים את מערכת החיים מרצונם. ומי ידע אם לא עצם מציר אותו של אדם כזה בינינו, בין פועלי הארץ, מציאותו של איש ישר וטהור ובעל לב, שהנהו מקור של אהבה ורחמים, היא שסייעה להתזקק רבים בחיים על אף כל הקושי, יסורים והסבל. הוא הוא שלא נתן לאמונה לדעוך...

בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת גרוש יהודי יפו, נאלץ גם הישיש לעזוב את חורי עבודתו השקט, את ביתו הקטן שעמד ברחוב אחד העם בתל אביב ולנוצל לנוד עם כל כלל הגולים המהגרים. הוא עלה אל הגליל ההתחנן

וישב במושבה סג'רה; את פצעי נפשו, סבלו וייסוריו, הרגיע ושירך בהשקצו בחרגום וזכרונותיו של גר שוני, חריף הריבולוציונרים, זה יהודי די נקיה דעת כלילי הזוהרות ותמים המר סירות... בימי רצח ודם, רשע ועוול, בהתפרץ החיה שכאדם... התיחד הוא ברוחו עם אלה שנגלו לו בהתלקת בהם הויק האנושי הטהור, עם שומרי הניצוץ האחרון...

ושוב — לאחר שנים, בעצם היותו עמוס עבודה למכביר, מוצא הוא אפי שרות לעצמו להקדיש שעות מיום עבודתו היקר לו כליכך לחרגום זכרו ונחיה של וירה פיגור מבית הא סורים בשליס לבורג, דומה שצי יית לקול הדממה שבלבבו, אשר ציחה עליו במפגיע ללקט הניצוצות המסוים רים במיטב כתביהם, רשימותיהם ומכ תביהם של בחירי המהפכנים על מנת לצבור אותם בבית הגגונים אשר לספי רוחנו וכן להשכין נשמותיהם לחיי עולמים בקרבנו, להשפעה חיה על בני הנעורים שלנו, אשר ילמדו מלוחמי האמת אמיצי הלבב וטהורי הרוח את האבה לאדם ואת המסירות לאידיאה ואת הכוח להתמיד בנאמנותו לעצמנו ולחמור בלא הרף ובלא הפוגות אלי עולם אחר, עולם של אמת, עולם של יופי, עולם של צדק; אשר ככל שנח תור אליו כן יקום בלבנו פנימה וכן יקום בכל אשר נישא אליו עינינו ונתן עליו דעתנו.

אכן, איש תם ובלתי מתקומם זה שאז"ר שמו היה עד וקשוב לכל אשר נחרחש בארץ ישראל במשך כל שנות חייו בה. למן ימיה הראשונים של תנועת הפועלים העברית בארץ, ליווי תה אותו דמותו של הישיש אלכסנדר

זיסקינד. הוא היה מן המשתתפים הקבוים עם בעתוני הפועלים: "הפועל הצעיר", "האחדות" — עתונם של פועלי ציון בארץ. הוא היה שותף ליח. ברנר ולרי בנימין, ייבדל לחיים, בעריכת הקבצים "יפת"; ערך את הספר "יזכור" שיצא לאור בשעתו לזכר הפועלים השומרים שנפלו על משמרתם... הוא ידע להשי מיץ בשעות קשות וברגע נסיון מרים את המלה החמה, הטובה, המנחמת ומ עודדת. ולפעמים גם להוכיח וליוסר במקצת, כשהנסיבות חייבו זאת, שהרי היה בכל זאת הזקן שבחבורה הישיש... בימי התסיכה שמחוכה קמה ההתאחדות הציונית סוציאליסטית של פועלי ארץ ישראל — "אחדות העבודה", זו שעל קוליהקריאה להקמתה תתמו ב. כצנלסון ז"ל, ד. רמז ז"ל — ויבדלו לחיים י. בן צבי, ד. בן גוריון, יצחק טבנקין, ש. יבניאלי, הצטרף גם הוא שכם אחד עם יח. ברנר אל תנועת "אחדות העבודה". כהיועד כנסית הפועלים הראשונה בפהחתקה, לא יכול — מפאת מצב בריאותו — להיות נוכח באספה ושלח לה אגרת ברכה חמה ולבבית, בה הביע את דבר היותו שותף לכוננת היוזמים. האגרת נסי הייתה בטורים הבאים:

"התקופה הקודמת היתה גיהנום בשביל הפועל העברי והיא הקשיחה את לב האמידים שבעמדם במלחמת החיים, יראו און ולא יתבוננו... "התקופה הזאת עברה מבלי שוב עוד...

"יחי הפועל העברי חיים טובים וי פים, יחי עמנו חיי עבודה כשרה ויפה, תחי אדמתנו המעובדת בעבודה עצ מית עברית, תחי אספת הפועלים החק לאיים נ"